

TÉRZENE, RÁCSOKKAL

Bertók László: *Kó a tollpíhén*
Orpheusz, 1990. 90 oldal, 60 Ft

A szonett maga az értékörzés; írása egyszerre demonstrálja a mesterség tiszteletét és az egyre kevésbé kimondható nevű földrészünkhez tartozást. „*Un sonnet sans défauts vaut seul un long Poème*”, egy hibátlan szonett Boileau szerint hosszú költeménnyel ér föl. E forma – sőt, a szonettkoszorú – újabban tapasztalható népszerűsége erős kísértés a kritikus számára; nem egy cikk dicsóította vagy kárhóztatta az onként vállalt korlátozottságot, „szabad szolgálatot” a konkrét művek helyett. Mivel nem szívesen tévednek efféle ideologikus mellékösvényre, csak annyit teszek itt szóvá: ez a szonett már nem egészen az, amit a Napkirály esztétája hibátlannak talált volna. A nyolcadik, vagy, mint Shakespeare-nél, a tizenkettedik sor után mind gyakrabban marad el a tartalmi váltás (ellenpont vagy konklúzió); egynemű hangulat, homogén érzés festésére használják a formát, „*okai helyébe más okok lépnek... a formából egy vélellen, nem lényegéhez tartozó élvezet származik*”. Az idézet forrása, Popper Leó kétségtelen túlzással minősítette giccsnek a hasonló apró visszaéléseket – inkább pazarlásról van szó: a „hangulat-szonett” nem adja vissza a kikalapálására fordított energiát.

Bertók László nehezen túlbecsülhető érdeme, hogy csak néha enged e divatnak (például: A TŰDŐBEN A ZŰZMARA); a nyolcvanegy szabálytalan tagolású, szimultán ritmusú vers többsége klasszikus szépségű, zárt kompozíció. Ha mégse mindegyik győz meg arról, hogy szonett *akart* lenni, annak oka a képalkotás egyenletlenségében rejlik.

Új kötetében merész fordulatokra – a maguk helyén nemegyszer stílusterésre – bukkanhatunk: „*teli tudó a végtelen / mézlik az Uristen lába*” vagy „*toporog a kör közepén / mint a temetőben a vicc...*”.

(Hasonló irányú változást figyelhetünk meg a többé-kevésbé a *Jelenkor*hoz kötődő „pannon” líra más jeles képviselőinél: Tolnai Ottónál, Parti Nagy Lajosnál is. Szívesen tanulnak egymástól: biztató előjel azok számára, akik szívesen látnák Baranya központját a „magyar Krakkó” kitüntetett státusában. Két-

séggkívül közéjük tartozik szenvedélyes lokálpatriótaként ismert szerzőnk is.)

Hasonló képei segítségével Bertók igen nagy – az egész versen át nehezen tartható – tömörséget ér el, a forma üresen maradt részeit így kénytelen hígabb anyaggal tölteni föl. Eljárását ritka pontossággal írja le az ars poetica-értékű AHOGY BOTORKÁLSZ MAGADIG: „...*az utolsó szőig kiarts / a többi téglá meg habarcs...*”. A tömörség és hiány váltakozása indokolja, hogy az egyébként találó KÓ A TOLLPIHÉN helyett a RÁCSOK KÖZÖTT A TÉRZENE címet is lehetségesnek érzem.

Térzenejellegét a nyersanyagként használt közhelyek adják: számos bolcs szöveget idéz fel és forgat ki („*ha az Uristen itti lakik*”; „*számolj meg előbb háromig*”; „*a nyele a fejsze helyett*” stb.). A játék mögött nosztalgia is rejlik egy kultúra és értékrend iránt, melynek talán ezek az utolsó eleven részecskéi. A költő minduntalan viszatérő, meghatározó élménye a végnapjait élő hagyományos paraszti közösségben töltött gyermekkor, a rend tapasztalata. Emberi csinalmány volt, világnézet és erkölcsi erő, de ő a világ egyetemes rendjének, kozmosznak vélte (A VILÁGNAK NÉGY SARKA VOLT). Innen származik felfogása; túl hat és fél önálló kötetben (utóbbi a ZÖLD PAJZS ALATT című válogatás), már többen megírták róla, hogy platonikus realista. A jelenségek világa (szerinte krízis színhelye) mögött feltételez egy mélyebb realitást: a látszat és valóság, spleen és ideál – kő és tollpihe – fogalomparjaival körülírható ketettségben gondolkodik: „...*van a valóság s van a lény / a köztes úr a gondolat [...] és senki nincsen a helyén / csak a szótárban a szavak*”. (ÁLLUNK A VILÁG KÖZEPÉN) A költészet híd, a rejtett dolgok megismerésének eszköze, a világharmónia pótszere. Ez indokolja finom pátozát, mit kellő lemondás, kétely ellensúlyoz. (MINTHA GYORSAN ELOLTANÁNK, VALAKI NÉZ A RÁCSON ÁT – figyelemre méltó darabok!) Eszközei szempontjából mindegy, az egyéni vagy a nemzeti tudatról ír-e; az említett ketettség közösségi indítatású munkáiban is fönnáll. (A legjobbak közül való a CSAK BE KELLENE VALLANI.)

Akár egyetértünk vele, akár elvetjük világszemléletét, tagadhatatlanul sugároz valamit biztató kegyelemféléseget; ahogy Tandori fogalmazta, „*emberileg is jobban megvagyunk állala*”. (*Jelenkor*, '80/3.) Nem könnyű hát Bertókot elfoguladatul szemlélni, és különösen

nem a gyengéiről szólni; van pedig újabb műveiben egyféle (a „pannon” hagyományból némileg kírívó) homályosság. A gondolati tartalom terhét okolhatjuk, amiért a merész képek elvontabbak is a régebbieknél, az érzékeknek kevesebbet adnak. Ezért nem helyezném a lovábblépést jelentő kötetet A KETTÉSZAKADT VILLAMOS fölé. A látszat és jelenség ezúttal egybeesik: igazi költő valódi versei – de úgy sejtem, még innen a pálya csúcsán.

Hajdú Gergely

A LENGYEL ÚJNYELV-KUTATÁS EREDMÉNYEI*

Nowo-mowa. Materiały z sesji naukowej poświęconej problemom współczesnego języka polskiego odbytej na UJ w dniach 16 i 17 stycznia. London, 1985. 188 oldal.
Jakub Karpiński: Mowa do ludzi. Szkice o języku polityki. London, 1984. 86 oldal

*„A démon hazug. Hazudni fog,
hogy megkeverjen munket;
de össze is fogja heverni
a hazugságokat az
igazságokkal, hogy így támadjon.
A támadás lélektani jellegű.”*

(W. P. Blaty: AZ ÖRDÖGŰZŐ)

A magyar nyelvészet csak a legutóbbi időkben kezd megbarátkozni az orwelli új nyelv fogalmával. A cenzurális kötöttségek mellett ez a tartózkodás azzal is magyarázható, hogy a fogalom tudományos státusa sokak számára erősen kétséges volt. Ráadásul az alapművek – Klemperer: A HARMADIK BIRODALOM NYELVE, Orwell: 1984 – csak nagy késéssel jelentek meg magyarul. A hiányt a szépirodalom igyekezett a maga eszközeivel pótolni. Kitüntetett szerepe van Hamvas Bélának, aki az élő irodalomból sokáig kirekesztett kéziratosszerű

ben, regényeiben a magyar irodalomban eddig nem tapasztalt mélységben vizsgálta az intézményes hazugságot: „Az, hogy a hivatal az embert karabolta és börtönbe hurcolta, sokkal könnyebben el lehetett viselni, mint ha hazudott. [...] Abban a pillanatban, amikor a hivatal nemcsak a hatalomra és a vagyoni, hanem az igazságra is szemet vet, az embert nemcsak biológiai, hanem ontológiai életteliheletőségétől is meg akarja fosztani. A hazugság ilyen merénylet az ember ontológiai létezése ellen.”

New speak, új nyelv, lengyelül nowo-mowa. Jelent-e ez valamit a nyelvtudomány számára, mennyiben több ez egy regényből vett metaforánál? Mielőtt rátérnék a lengyel szakirodalom ismertetésére, hadd hivatkozzam egy abszolút tudományos tekintélyre: Chomsky egy könyvében² NOTES ON ORWELLIAN PROBLEM címen külön fejezetet szentel ennek a témának.

Orwell 1984 című regényét 1953-ban fordították lengyelre, de legalább ennyire fontos, hogy Miłosz világszerte alpműként számon tartott esszéjében,³ A RABUL EJTETT ÉRTELEM-ben el tudja helyezni Orwellt egy bizart lengyel irodalmi hagyományban: az 1984-et Witkiewicz regényei, AZ ŐSZ BÚCSÚJA és a TELHETETLENSÉG mellé helyezi. A szépirodalom később is megőrzi kezdeményező szerepét, a Gulagot megjárt Aleksander Wat a kommunizmus szemantikai problémáiról („a bűn szemantikájáról”) ír nagy esszéket. A hatvanas évek végén a lengyel költészet új hulláma a propaganda nyelvének kritikáját helyezi érdeklődése középpontjába. A ma is népszerű katolikus publicista és regényíró, Stefan Kisielewski Tomasz Stalinski álnéven, emigráns kiadónál megjelentetett regényeiben olyan „like it is” írásmódot népszerűsít, amely a Lengyelországban 1945 után létrejött új minőséget próbálja megragadni új fogalmak segítségével. ÁRNYAK A BARLANGBAN című regényének értelmiségi főhőse a lengyel új nyelvet vizsgálja, és erre a következtetésre jut: „A szó formálja a gondolati tartalmat, nem pedig fordítva, íme, az új, vakítóan világos és megdöbbentően egyszerű koncepció.”

Ilyen értékes előzmények után a lengyel nyelvészek úgy érezték, elég felkészültek ahhoz, hogy az 1980. augusztusi konfliktust nyelvileg is értelmezzék, és e kivételes történelmi pillanatban az új nyelv fogalmát is megpróbálják elhelyezni a nyelvtudományban.

* E cikk tárgya, az ismertetett könyvek kapcsolódnak Szende Tamás tanulmányához (LINGUA POLITICA CUM VOLUNTATE FALSUM ENUNTIANDI. *Holmi*, 1990. március).